

مدت، کارنامه علمی بنیاد پژوهشها را امیدوارکننده ساخته است. آنچه پیش رو دارید گذری است بر تعدادی از آثار این مرکز که در نیمه نخست سال ۱۳۸۳ انتشار یافته است.

المعجم فی فقه لغة القرآن و سر بلاغته
المجلد الثامن

نگاهی به گزیده آثار بنیاد پژوهشهای اسلامی منتشر شده در نیمه نخست ۱۳۸۳

محمد حسین صادق پور

مجله مشکوة

تألیف و تحقیق قسم القرآن بمجمع البحوث
الاسلامیة، بإرشاد وإشراف محمد واعظزاده
الخراسانی، مشهد، مجمع البحوث الاسلامیة،
۱۴۳۵ق / ۱۳۸۳ش، ۹۱۹ص، وزیری.

خوشبختانه گستره تحقیقات درباره قرآن و
علوم و معارف قرآنی در مجامع علمی جهان به

بیست و یکم مهرماه سال ۱۳۸۳ مصادف با
بیستمین سالگرد حیات علمی - فرهنگی بنیاد
پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی است.
سی عنوان کتاب برگزیده در محافل علمی و
دانشگاهی و انتشار نزدیک به ۱۴۰۰ اثر در این

ویژه مراکز دین پژوهی ایران بیش از پیش گسترده شده است. بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس یکی از مراکز دین پژوهی است که دغدغه همیشگی و فعالیت اساسی آن، نشر علوم و معارف اسلامی و قرآنی است. طرح تدوین موسوعه‌ای عظیم با نام المعجم فی فقه لغة القرآن و سر بلاغته سالها پیش در گروه قرآن این مرکز پی افکنده شد. بحمدالله مدتی است این بذر به بار نشسته و چندین جلد از این دایرة المعارف کارآمد به زیور طبع آراسته شده است. جلد هشتم این مجموعه گرانقدر نیز در طلیعه سال ۱۳۸۳ به بازار آمد.

گروه قرآن بنیاد پژوهشهای اسلامی زیر نظر آیه‌الله استاد محمّد واعظ زاده خراسانی و با همکاری گروهی از قرآن پژوهان حوزه و دانشگاه دیرزمانی است که کمر به خدمت قرآن بسته و در این پروژه عظیم دست دارند. گزارشی از چند و چون این مجموعه و معرفی آن در شماره ۵۶ و ۵۷ مجله مشکوة - پاییز و زمستان ۱۳۷۶ - توسط استاد واعظزاده منتشر شده است. نظر به آن معرفی، در ذیل تنها اشاره‌ای به محتوا و مزایای این موسوعه شده است:

۱- گردآوری نصوص لغوی مهم از قدیم‌ترین معاجم تا عصر حاضر به ترتیب زمانی زندگی مؤلف برای لغات قرآن؛

۲- گردآوری نصوص تفسیری راجع به هر لغت، به شیوه مذکور از تفاسیر گوناگون؛

۳- شناخت فقه اللغة و مشتقات هر واژه

قرآنی و سرّ تنوع آن با رعایت مناسبت‌های لفظی و معنوی؛

۴- گردآوری همه نصوص متفرقه وجوه و نظائر از کتابهای وجوه القرآن؛

۵- شرح اعلام قرآنی از لحاظ لفظ و معنی و مباحث تفسیری و تاریخی مربوط به آن؛

۶- گشودن بابی جدید و شیوه‌ای نو در فهم قرآن و اطلاع از اسرار بلاغی آن و افزودن علمی بر علوم قرآن به نام «علم فقه لغت قرآن».

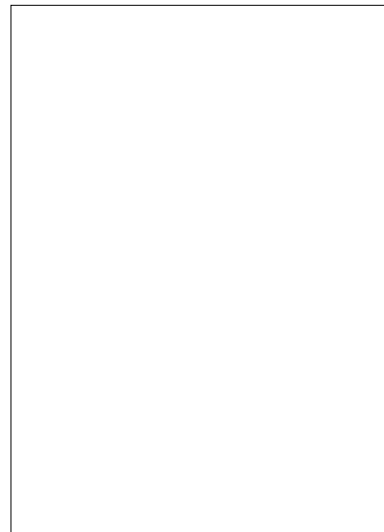
مبنای این دایرة المعارف بر اساس ریشه لغوی مفردات قرآن و به ترتیب حروف تهجی هر کلمه پی‌ریزی شده است. شناسنامه آماری هر کلمه و مقدار بسامد آن در آیات مکی و مدنی، نصوص لغوی، نصوص تفسیری، وجوه و نظائر قرآن، اصول لغوی و استعمال قرآنی، شش بخش اصلی دایرة المعارف است که در تک تک مفردات قرآنی و مشتقات آن لحاظ شده است. حجم هر جلد و تعداد مفردات قرآنی بحث شده در آن چنین است:

جلد اول از (آدم - اذن) ۸۱۲ صفحه، دربردارنده ۲۷ کلمه قرآنی؛ جلد دوم از (آذی - آله) ۹۷۹ صفحه، مشتمل بر ۳۳ کلمه؛ جلد سوم از (آل و - آنس) ۸۸۸ صفحه، حاوی ۱۴ کلمه؛ جلد چهارم از (آن ف - ب دل) ۳۸ کلمه در ۹۰۴ صفحه؛ جلد پنجم از (ب دن - ب ط ل) ۳۰ کلمه در ۸۹۲ صفحه؛ جلد ششم از (ب ط ن - ب ه ج) ۲۹ کلمه در ۸۷۵ صفحه؛ جلد هفتم از (ب ه ل - ت ل ب) ۲۸ کلمه در ۹۲۹ صفحه.

جلد هشتم این موسوعه از (ت م م - ج ب ل) حاوی ۳۷ کلمه در ۹۱۹ صفحه می‌باشد که در نیمه نخست سال ۱۳۸۳ منتشر شده است. از بین مفردات قرآنی که در این جلد آمده کلمه (ت و ب) طولانی‌ترین ماده قرآنی است که ۱۳۸ صفحه کتاب را به خود اختصاص داده است. ما در اینجا به تمامی قرآن پژوهان و دست‌اندرکاران این پروژه گسترده قرآنی و مقدم بر همه جناب استاد محمد واعظزاده خراسانی خسته نباشید و دستمربزاد می‌گوییم. امیدواریم که با همین دقت و وسواس علمی این مجموعه کارآمد به انجام رسد.

افغانستان و ایران

پژوهشی پیرامون روابط سیاسی و چالشهای مرزی از احمد شاه درانی تا احمد شاه قاجار

دکتر یوسف متولی حقیقی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۳ش، وزیری، ۴۸۳ص.

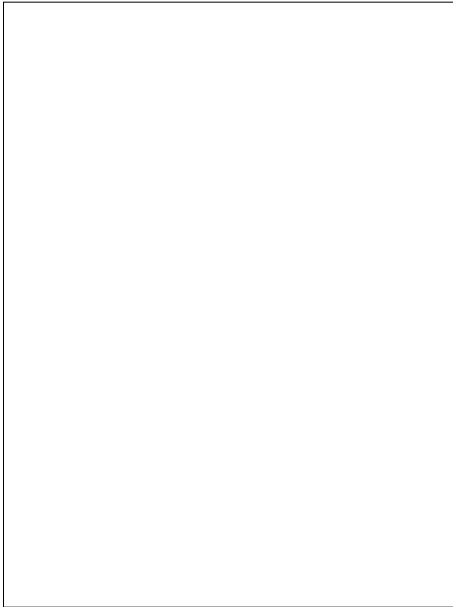
ایران و افغانستان از دیرباز از نظر فرهنگی پیوندی استوار داشته‌اند. امروز، اگر چه افغانیان و ایرانیان در دو واحد سیاسی جداگانه زندگی می‌کنند، ولی در حقیقت همراه با یکدیگر ملتی یگانه را تشکیل می‌دهند، به گونه‌ای که در میان کشورهای مختلف جهان کمتر مردمی را می‌توان یافت که این همه همانندی داشته باشند.

به رغم مشترکات فراوان فرهنگی، مذهبی و تاریخی در روابط دو کشور، در سده‌های اخیر جنبه‌های غیر صمیمانه‌ای دیده می‌شود که ناشی از تأثیر قدرت سوم در ترسیم خط مشی سیاست خارجی هر کشور بوده است. نتیجه آن بروز تنش در روابط سیاسی و چالشهای مرزی است که پیامدهای زیانباری را برای ایرانیان و افغانیان در پی داشته است.

نویسنده در این کتاب تلاش کرده تا با استفاده از نظرگاههای مختلف ریشه این تنشها و چالشها را روشن و نقش بیگانگان و چهره‌های سیاسی نامتوازن را در تخریب همبستگی دو طرف نمایان سازد.

آنچه گفته شد، دورنمایی کلی از محتوا و هدف تألیف این کتاب بوده که در پشت جلد آن آمده است. اثر حاضر در چهار بخش و پانزده

محافل المؤمنین
فی ذیل مجالس المؤمنین

محمد شفیع حسینی، مقدمه، تصحیح و تحقیق
ابراهیم عرب پور - منصور جغتایی، مشهد، بنیاد
پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۳ ش، ۴۵۴ ص، وزیری.

کتاب محافل المؤمنین فی ذیل مجالس المؤمنین
از محمد شفیع حسینی عاملی با تصحیح و
تحقیق ابراهیم عرب پور و منصور جغتایی از
سوی بنیاد پژوهشهای اسلامی در نیمه نخست
سال ۱۳۸۳ منتشر شد. معرفی اثر در پشت جلد
بدین گونه گویا و کوتاه بیان شده است:

«مؤلف کتاب، شیخ الاسلام قزوین به روزگار
کریم خان زند بوده است. او شرح حال جمعی از

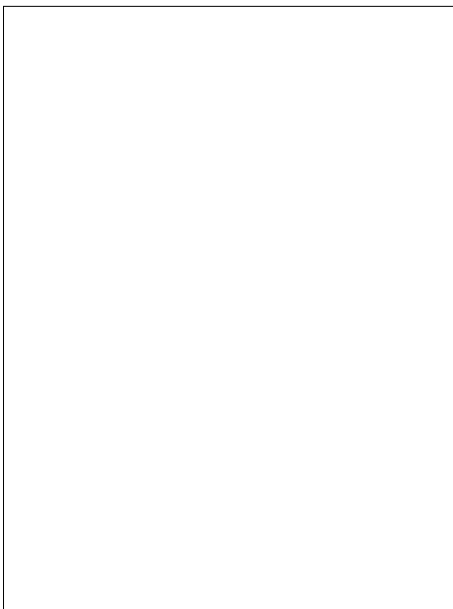
فصل سامان یافته است. مؤلف در بخش اول به
پیوستگیهای تاریخی خراسان و افغانستان
می پردازد. در بخش دوم، افغانان و تلاش آنها
برای تشکیل دولت بررسی شده است. نقش
هرات در روابط سیاسی ایران و افغانستان در
بخش سوم آمده است و در نهایت در بخش
چهارم به پایان پیوستگیها و بروز اختلافات
مرزی پرداخته می شود.

از «حاصل سخن» نویسنده در پایان کتاب
(ص ۴۱۸-۴۱۶) برمی آید که سیاستهای
استعماری انگلستان در شرق ایران را می توان به
چهار مرحله تقسیم کرد: مرحله اول، سیاست
ایجاد اختلاف میان دولت ایران و حکام افغانی
برای تضعیف افغانستان؛ مرحله دوم، سیاست
تضعیف حکومت ایران با توجه به تلاش ایران
برای سلطه کامل بر شهرهای افغانستان؛ مرحله
سوم، سیاست مهار دوگانه روابط خارجی ایران
و افغانستان پس از جدایی هرات از افغانستان و
در آخرین مرحله، سیاست تنظیم روابط ایران و
افغانستان به اجرا درآمده است.

از یکصد و بیست دانشمند و سخنور در آن آمده است. فهرستهای متنوع، حسن ختام کتاب بوده که استفاده بهینه از آن را ممکن ساخته است.

تاریخ علمای بلخ

جلد اول

مهدی رحمانی ولوی - منصور جغتایی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۳ش، ۴۷۶ص، وزیری.

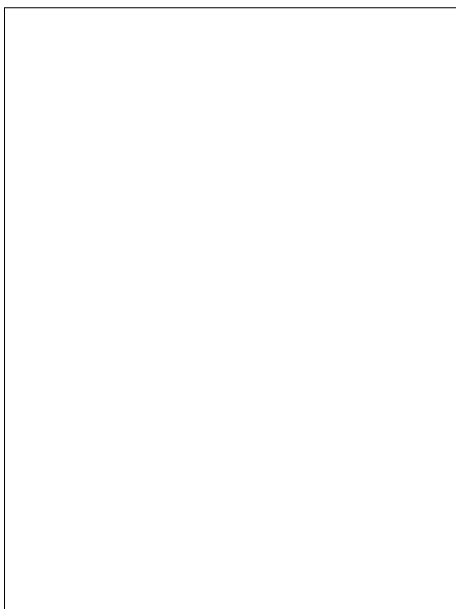
شهر بلخ، پیش از اسلام از کهن‌ترین مراکز تاریخ، مذهب و سیاست انسانی و اولین جایگاه اسکان مهاجران آریایی بود. بلخ در گذشته از نظر اقتصادی و تجاری بسیار آباد بوده و مردمانی از

بزرگان شیعه و تراجم سلاطین صفویه، زندیه و افشاریه و امرا و صدور آنها و احوال قطب‌شاهیان دکن و عادل شاهیان بیجاپور و بعضی از سلاطین تیموری هند و شعرا و خوشنویسان را مجال طرح داده است. همچنین به ذکر مطالب اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و نظامی روزگارش پرداخته و قصاید غرّاً و تواریخ نادر از شعرا و حکایات غریب از عرفا را در کتابش آورده است. در این اثر از مسائل امامت به ویژه مسئله غیبت، و فواید علم تاریخ به تفصیل بحث کرده است و آگاهیهای خوبی از کتاب‌شناسی بزرگان شیعه و طبقات آنان را ارائه کرده است».

مصححان در مقدمه تحقیقی خود اطلاعات مفیدی درباره محافل المؤمنین، مؤلف و خاندان او ارائه کرده‌اند. روشن ساختن ابهامها و رفع اشتباههای راه یافته در متن با استفاده از منابع مختلف و نیز مآخذ محافل المؤمنین، انگیزه اصلی مصححان بوده است. تنها نسخه شناخته شده از محافل المؤمنین - نسخه آستان قدس که متأسفانه ناتمام مانده - پایه کار برای تصحیح قرار گرفته است.

اثر حاضر از بخشهای مختلفی همچون بیان احوال سلاطین صفویه، بیان احوال والیان و بیگلربیگی‌ها و بیان احوال سلاطین و حکام شیعه هندوستان تشکیل شده است. «در بیان احوال دانشمندان و سخنوران» (۳۴۴-۱۶۵) بخش پایانی و حجیم کتاب است که یادکرد بیش

مجموعه مقالات
کنگره بین‌المللی کتاب
و کتابخانه در تمدن اسلامی
(دفتر چهارم)

محمد فرح‌زاد (گردآورنده)، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۳ش، ۴۰۱ص، وزیری.

چهارمین دفتر مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی کتاب منتشر شد. «نظام کتابداری و اطلاع‌رسانی، کتاب‌شناسی و فهرست‌نویسی» محور اساسی دفتر حاضر بوده که مقاله‌ها حول آن گرد آمده است. خوانندگان این مجموعه با ابعاد گوناگون تاریخی، فرهنگی و علمی کتاب و کتابخانه و مسائل مطرح در هر کدام از این

ملیتهای مختلف در این شهر سکونت داشتند. بلخ بعد از ورود اسلام از مهم‌ترین مراکز علمی و نظامی مسلمانان شد و اسلام از آنجا به ماوراءالنهر و ترکستان راه یافت. بلخ پس از اسلام دوره جدیدی را در فرهنگ و تمدن اسلامی آغاز کرد و از مهم‌ترین مراکز دانش و هنر در آسیا به شمار آمد و بزرگان و دانشمندان زیادی را در دامن خود پرورد.

اثر دو جلدی تاریخ علمای بلخ که جلد اول آن منتشر شده است، حاوی شرح حال بیش از هزار و هفتصد تن از بزرگان بلخ از قرون اولیه اسلامی تا دوران معاصر اعم از علما، فقها، محدثان، فلاسفه، شعراء، عرفا، قضات، حکام، وعاظ، سران لشکر و صاحبان اثر می‌باشد. شرح حال رجال با استفاده از منابع گوناگون و از زوایای مختلف با حوصله علمی بر رسیده شده است. اسامی رجال بلخ بر اساس نام کوچک آنها به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده و برای هر یک، شماره مسلسل نیز ذکر شده است.

جلد اول این کتاب از حرف «الف» تا حرف «ع» است و دیگر حروف در جلد دوم خواهد آمد. در مقدمه کتاب مطالبی درباره جغرافیای تاریخی بلخ و اسامی روستاها و بلوکات آن آمده است. در جلد اول شرح حال ۲۸۹ نفر از بزرگان و رجال بلخ آمده است؛ افرادی همچون ابن سینا، ابراهیم ادهم و بشّاربن بُرد از جمله آنهاست.

جنبه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون نسبت به موضوع، آشنا شده بهره‌ها خواهند برد.

نبود ارزش یکسان مقالات در مجموعه‌هایی از این دست طبیعی می‌نماید؛ اما این هرگز به مفهوم نفی ارزش کل آن نیست، بلکه مقاله‌هایی دارای ارزش پژوهشی و علمی کم‌نظیر در این دفتر وجود دارد. کنگره بین‌المللی «کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی» در شهریور ماه ۱۳۷۴ش به همت بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در مشهد برگزار شد. هر چند این یادنامه چند سال دیرتر از موعد به دستداران علم و جامعه کتابخوان عرضه می‌شود، ولی جنبه‌های علمی، پژوهشی و فرهنگی مقالات فرازمانی و مطالعه آن سودمند است.

دفتر حاضر دربردارنده ۳۹ مقاله در موضوع یاد شده از علما و کتاب‌شناسان است. در ذیل به

عناوین برخی مقالات و نویسندگان آن اشاره می‌شود:

«نظام کتابداری اسلامی در سده‌های سوم تا هشتم هجری قمری»، سید محمود مرعشی نجفی؛ «تاریخچه فهرست‌نگاری در ایران اسلامی»، علینقی منزوی؛ «بحثی پیرامون فهرست‌نویسی نسخ خطی و وراقت»، محمود یزدی مطلق (فاضل)؛ «آیین تدوین کتاب‌شناسی»، محمّد اسفندیاری؛ «شیوه برخورد کتابدار با پژوهشگران»، رضا استادی؛ «ضرورت تهیه فهرست مشترک از نسخه‌های خطی به زبان عربی»، سید احمد حسینی اشکوری؛ «ابن ندیم، صاحب فهرست و خاندان او»، محمّد واعظ زاده خراسانی؛ «ضرورت تشکیل شبکه اطلاع‌رسانی معارف اسلامی در ایران»، عباس حرّی. ①